

Olasılık Bildiren Kipliklerin Eski Uygur Türkçesi Metinlerindeki Görünümü*

Seçil Hirik**

Özet: Kiplik, konuşurun bir olay veya durumla ilgili tutum, tavır ve bilgisini yansıttığı dilsel işaretleyicilerdir. Kipliğin alt kategorilerinden biri olan olasılık kipliği; şüphe, tahmin, varsayım, olasılık, kesin olmama, belirsizlik gibi durumları gösteren kiplik türüdür. Bu çalışmada, Eski Uygur Türkçesi metinlerinden *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, *Kuanşı İm Pusar*, *İrk Bitig*, *Huastuanıft*, *Çaştani Bey Hikâyesi*, *Uygurca Üç Hikâye* ve *Üç İtigsizler* olmak üzere yedi eserde kullanılan olasılık bildiren kipsel işaretleyiciler incelenmiştir. Eski Uygur Türkçesinde olasılık kiplikleri sayı bakımından azımsanmayacak ölçüdedir. *-sA/birök...er*; *-gAy*, *bolgu kergek* gibi olasılık kipliklerinin kullanıldığı Eski Uygur Türkçesinde olasılık anlamının daha çok bağlamdan beslendiğini söylemek mümkündür.

Anahtar sözcükler: Kiplik, Olasılık Kipliği, Eski Uygur Türkçesi, Anlambilim

View of Possibility Modalities in Old Uighur Turkish Texts

Abstract: Modality refers to the linguistic markers that reflect the related behavior, attitude and knowledge of an interlocutor about a certain situation. Modal of probability, which is one of the sub-categories of modality is one of the modalities that deals with doubt, guess, hypothesis, possibility and uncertainty. This study deals with the modality markers of probability in the following seven books written in Old Uyghur Turkish, namely *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, *Kuanşı İm Pusar*, *İrk Bitig*, *Huastuanıft*, *Çaştani Bey Hikâyesi*, *Uygurca Üç Hikâye* and *Üç İtigsizler*. There are a number of probability modals in Old Uyghur Turkish. It is safe to assume that the meaning of probability depends rather on the context in Old Uyghur Turkish that uses probability modals such as *-sA/birök...er*; *-gAy*, *bolgu kergek*.

Key words: Modality, Possibility Modality, Old Uyghur Turkish, Semantics

* Bu çalışma, Gazi üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Sosyal Bilimler Enstitüsünde Prof. Dr. Çetin Pekacar danışmanlığında tarafımdan yapılmış olan Eski Uygur Türkçesinde Olasılık Kipliği isimli yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Okt., Nevşehir Üniversitesi Avanos Meslek Yüksekokulu Türk Dili Öğretmeni, secilhirik@gmail.com

1. Giriş

Her metin, yaratıcısının izlerini taşımaktadır. Cümle, bağlam¹ içinde değerlendirildiğinde, artık sözcük² değerine sahiptir ve her sözcükte yazarın ya da konuşurun³ ruh durumuna dair değerler yer almaktadır. Kimi sözcükler, konuşurun gördüğü, duyduğu veya algıladıklarını aynen aktarmasıyla önermeye dair nesnel değer taşımaktayken (ör. *Bu bina sarı.*) kimi sözcükler de konuşurun bildiklerinden hareketle yorumda bulunduğu öznel değerleri bünyesinde barındırabilmektedir (ör. *Yağmur yağacak gibi, Binanın rengi sarı olsa gerek.*). İşte, konuşurun söz dizimi içerisinde yararlandığı, bir olay/durum karşısındaki tutumunu, düşüncesini yansıtan; kesinlik, belirsizlik, tahmin, zorunluluk, gereklilik, yeterlilik, olasılık, şüphe, istek vs. anlam alanlarını gösteren biçimbilimsel, sözlüksel, söz dizimsel veya sesbirimsel işaretleyicilere *kiplik* adı verilmektedir.

Kiplikleri yalnızca tek bir sözcük içerisinde değil; gerektiğinde tüm metin içerisinde değerlendirmek ve anlamlandırmak gerekmektedir. İçeri girebilir cümlesi tek başına bakıldığında birden fazla anlam taşımaktadır. *-(y)Abil* yapısının kiplik olarak kullanıldığı cümle, bir taraftan izin anlamı taşıırken diğer taraftan da bahsi edilen kişinin her an içeri girebileceği olasılığını düşündürmektedir. Aynı kipsel işaretleyici birden fazla anlam alanını işaretlemekte ve hangi anlamın kastedildiğinin anlaşılabilmesi için de bağlam devreye girmektedir.

2. Kiplik (Modality) ve Kiplik Kategorileri

2.1 Kiplik Terimi

Kipin sınırlarının tam olarak çizilememiş ve geleneksel dil bilgisi kitaplarında *zaman* kavramı ile karıştırılmış olmasından dolayı kiplik üzerine yapılan tanımlar birbiriyle çelişen bir görünüm arz etmektedir⁴. Konuşurun bir olay ya da durum karşısındaki ruh durumu (İng. *mood, mode*) olarak tanımlanabilecek olan kipi, zaman kavramından tamamen soyutlamak ve ayrı bir kategori olarak ele almak gerekmektedir.

Kipin sözcükteki işaretleyicileri olan kiplikler, konuşurun aktardığı olay ya da durum karşısındaki ruh hâlini yansıtan, tutumunu belirten bir dil

1 Bağlamla ve söylemle ilgili bk. Doğan (2003); Zeyrek (2003).

2 Vardar *sözcük*, bir konuşurun iki susku arasında zikrettiği söz zinciri parçası; sözcüklem edimiyle ortaya çıkan söylem şeklinde tanımlanmaktadır (Vardar 2002: 133).

3 Bu çalışmada *konuşur* kavramı, sözlü ya da yazılı metin yaratıcısı anlamında kullanılmıştır.

4 Korkmaz fiil çekim ekleri arasında yer verdiği zaman ve şahıs eklerinin yanında şekil eklerinden de bahsetmekte; şekil ve zaman eklerinin kip eklerini meydana getirdiğini dile getirmektedir (Korkmaz 2007a: 25). Korkmaz'dan farklı olarak Banguoğlu'nun tarz olarak adlandırdığı kip kategorisi, hareketin ne şekilde ve ne tarzda yapıldığını göstermektedir. Fakat bu görevinin yanında tarzın zaman da ifade ettiğini belirten Banguoğlu; tarzı bildirme, anlatma, söylenti ve şart tarzı olmak üzere dörde ayırmaktadır. Ona göre zaman (ve varsa tarz) eki ile uzatılmış bir fiilin tekli ve çoklu kişi ekleri almasıyla da bir kip meydana gelmektedir (Banguoğlu 2007: 440). Korkmaz ve Banguoğlu'nun yanı sıra Ediskun (2007: 170) ve Gencan (2001: 304) da kipi zaman belirten bir kategori olarak ele almaktadır.

bilgisi kategorisidir. Bahsi edilen ve konuşurun önermesine yansıyan ruh hâli kesinlik, kesinlik dışılık, olasılık, tahmin, çıkarım, varsayım, şüphe, yeterlilik, izin, yükümlülük, emir, istek, rica, pişmanlık, nasihat gibi pek çok alt alana ayrılmaktadır. Tüm bu anlam alanlarını işaretleyen kiplik kategorisi; biçimbilimsel, sözlüksel, söz dizimsel vs. her türlü işaretleyiciyi kapsamaktadır.

Karabağ, kiplin bir ifadenin kabul edilen veya düşünülen şeklini belirlediğini ifade etmektedir. Buna göre kipler ifade türleridir denilebilir. Kiplik ise, fiil tarafından belirlenen bir olayın veya hareketin nasıl oluştuğunu veya nasıl düşünüldüğünü ifade eder. Yani sözce içerisinde fiil, kiplik görevini yerine getirirken sözce bizzat haber görevini üstlenir (Karabağ 2000: 275).

Kılıç, kipliği, önermenin belirttiği içeriğin değeri ve geçerliliği karşısında, konuşulan veya anlatılan olayın katılımcısının, başka bir deyişle konuşur veya anlatı kahramanının fikrini, bakışını, bildirimle ilgisini ve ilişkisini gösteren bir anlambilimi kategorisi şeklinde tanımlamaktadır. Bununla birlikte Kılıç, konuşmayı gerçekleştiren kişinin anlattığı konu ya da durumla ilgili görüşlerini kiplik aracılığı ile yansıttığını belirtmektedir (Kılıç 2004: 2). Kiplik, konuşur ve konuştukları ilişkisine dayanan söz edimi tartışmalarını da barındıran bir kavramdır. Her ne kadar diğer kategoriler gibi sistemli biçim öğelerine, çekim tablolarına sahip değilse de mutlaka her cümlede temsil edilen bir kategoridir. Kiplik, kategori olarak çoklukla konuşurla yüklem ilişkisinde aranır (Kerimoğlu 2011: 4, 5). Konuşur, kiplikler aracılığıyla yalnızca elde ettiği önermenin doğruluğu ya da gerçekliği hakkında yargıda bulunmaz. Kendisine zorlanan, emredilen veya yapılması istenen ya da tam tersi durumlarda da kipsel işaretleyicilerden yararlanmaktadır. Çünkü tüm bunlar da kipsel dünyanın bir parçasıdır ve dilde bir karşılıkları vardır. Kipliği bir dil bilimsel ulam olarak gören Çürük, kipliğin konuşurun ifade edilen önermeye karşı ne yaptığını; önerme hakkındaki bilgi durumunu, öznel bakışını, görüş ve duygularını içeren bir yapıya sahip olduğunu dile getirmektedir (Çürük 2010: 59).

Günay, sözcenin anlamını kavrayabilmek için kip ve kiplik işaretleyicilerine bakmak gerektiğini söylemektedir. Kipliği, yüklemi değiştiren bir durum olarak tanımlayan Günay, bu dil bilgisi kategorisini, kişinin kendi isteği ya da dışarıdan gelen bir baskıdan dolayı eylem yapması, bir başka özne tarafından yapmaya zorlanması ya da öznenin kendi yetenek ve isteklerinin ortaya çıkmasını belirten sözceler olarak değerlendirir (Günay 2001: 27). Konuşur, kiplik kullanımı söz konusu olduğunda atanmışları değil, seçilmiş biçimleri kullanır. Seçim konuşura aittir. Sınır ise kipteki gibi dört kullanım ile sınırlı değildir. Her ne kadar sınırsız olmasa da konuşur Türkçede zaman eki olarak bilinen eklerden birini seçerek; ihtimal, belirsizlik, belirlilik, küçümseme, kesinlik, tahmin, sonradan farkına varma, şaşırma, övünme, söylenti, şüphe, alışkanlık, niyet, söz verme anlamlarını dinleyiciye vermek için kullanabilir (Benzer 2008: 181).

Literatürde kipin zaman kavramı ile karıştırılmasının yanı sıra bazı araştırmacılarca kip ile kiplik kategorilerinin birbiri yerine kullanıldıkları da dikkat çekmektedir. Kipin anlambilimle, kipliğinse biçimbilimle doğrudan ilişkili olmasına karşın kimi çalışmalarda bunun tam aksinin savunulduğu görülmektedir.

Kipliği bir konuşurun karşılıklı bildirişiminde bir olay ya da durum karşısındaki tutumunu anlatma biçimi olarak tanımlayan İmer vd., Türkçede kipliğin ekler *-(y)Abil*, *-mAlI* ve *mutlaka*, *elbette*, *belki*, *ola ki* gibi kiplik belirteçleriyle anlatıldığını ifade ederek kipliği yalnızca anlambilimsel bir kategori olarak ele almaktadır (İmer vd. 2011: 176). Kipleri emir, istek, gereklilik-zorunluluk, koşul vb. anlamları veren, biçimsel açıdan dil bilgiselleşmiş, morfolojik kategoriler olarak değerlendiren Demir, kipliğinse bu sayılan anlam alanlarının bizzat kendisiyle ya da kısaca anlam alanlarıyla ilgilendiğini belirtmektedir (Demir 2008: 17)⁵.

Kipin anlamsal boyutu; kipliğinse biçimsel boyutu öne çıkmaktadır. Kip konuşurun bir olay ya da durum karşısında sahip olduğu ruh hâllerinden biridir. Bu, bir şüphe, bir beklenti olabileceği gibi bir istek, bir emir veya bir işi yapmaya yeterli olma hâli de olabilir. Tüm bu hâllerin sözcedeki ifade aracı olan kipliklerse bağımlı, bağımsız biçimbirimlerden biri veya birkaçı olabilir.

1. *Ali bu işi yapabilir. (Ona izin veriyorum)*

2. *Ali bu işi yapabilir. (Ali'nin bu konuda yeteneği var)*

Birinci sözcü, kip olarak *izin kipindedir* ve bu kipi işaretleyen kiplikse *-abil-* yapısıdır. Aynı kiplik ikinci örnekte başka bir kipi anlatabilmektedir: *yeterlilik kipi*.

Kiplik, daha çok diyalog süreci içerisinde ortaya çıkmasından dolayı dildeki karşılıklı etkileşimleri de açık bir şekilde gösterir (Karabağ 2000: 275). Bir kipliğin sözcüde anlamlandırılmasında konuşurun hitap ettiği kişinin bilgi birikimi, deneyimleri, olayları algılama ve anlam verme becerisi, zekâsı, sahip olduğu toplumsal-ahlakî değerler ve bağlam gibi pek çok unsur etkili olmaktadır. Tüm bu unsurlardan ve bağlamdan beslenen anlam dinleyicinin zihninde tam olarak karşılık bulmaktadır.

Kipliğin, sözcenin bağlamı ve toplumsal ilişkilerle iç içe olduğunu

5 Oysaki Demir, kipliği bir de şöyle tanımlamaktadır:

"Doğal anlamların dil anlamlarına dönüşümü, bireyin idrak süzgecinden geçerek gerçekleştiği için çoğu zaman bireye ait tutum ve yargılardan bağımsız değildir. Örneğin birey, bahsedeceği olay, durum ya da bilginin gerçekliğine inanabilir, şüpheyle yaklaşabilir, inanmayabilir; gerçekleşmesinin olası ya da belirli koşullara bağlı olduğunu düşünebilir vb. Dolayısıyla bir olayı, bir bilgiyi veya bir isteği aktarırken, aktarım yapmakla kalmayıp tutum ve yargıları da konuşmasına yansıtabilir. Kiplik bireyin tutumlarının, bilgisinin ve statüsünün konuşmasına nasıl yansıdığını da incelemektedir. Özetle kiplik, konuşurun tahmin, çıkarım, varsayım; gerçekliğine dair delilleri gösteren görsel-işitsel delil, söylenti, genel bilgi, birinci el kişisel tecrübe vb.; koşullarına ve gerçekleşme potansiyeline yönelik beklentilerini gösteren zorunluluk, gönüllülük, istek vb. anlam kategorilerinin ifadesini sağlar." (Demir, 2008: 18).

söyleyen Bybee and Fleischman kiplik anlamların yüz yüze etkileşimle ortaya çıktığını belirtmektedir (Bybee and Fleischman 1995: 3). Konuşurun ortaya koyduğu sözcüsü, ancak kullandığı kiplikler sayesinde kipsel değer kazanabilir. Bu sebeple de konuşurun ürettiği her sözcü, kullandığı her ek ve hatta parçalar üstü sesbirimler de kiplik olarak görev yapabilmektedir. Örneğin, eşinin akşam yemeğine vaktinde gelmesi ile ilgili tereddüdü bulunan, bu konuda yeterli bilgisi olmayan bir kadın, bu duygusunu konuşmasında yansıtacaktır. Bunun için de *herhâlde, galiba, zannedersenem, bence* gibi ya da *yemeğe yetişebilir, geç kalabilir, işten erken çıkarsa gelir* gibi ifadelerde yer alan kipliklerden yararlanacaktır. Çeşitli kipliklerden yararlandığı için onu dinleyenler, eşinin eve gelişi hakkında ne düzeyde bilgisi olduğunu anlamış olacak ve konuşurun sözcüsünden hareketle konuşurun (evin hanımının), eşinin vaktinde yemekte olup olmayacağı ile ilgili fazla bilgi sahibi olmadığı sonucuna varacaktır.

Ayşe yemeğini yedi gibi bir cümle konuşurundan hiçbir iz taşımamaktadır. Konuşur, önermede tarafsız görünmekte ve yalnızca var olan bir gerçeği (durumu) ortaya koymaktadır. Bunun tam aksi olarak konuşurun kendini (yorumunu, tahminini; yani tutum ve tavrını vs.) dâhil ettiği her sözcü kipsel değer taşımaktadır. *Ayşe galiba yemeğini yedi, Ayşe yemeğini yemiştir, Ayşe (bu saate kadar) yemeğini yemiş olmalı, Ayşe yemeğini yemeli* gibi örnekler ise konuşurun bahsini ettiği olayla ilgili görüşlerini yansıtmaları ve öznel değer taşımaları bakımından ilk örnekten ayrılmaktadır. Cümlelerde geçen *galiba, -miştir, (bu saate kadar) -miş olmalı, -malı* kiplikleri konuşurun *Ayşe'nin yemek yemesine dair görüşlerini yansıtan kipsel değerler (olasılık, kesinlik, gereklilik, zorunluluk)* barındıran işaretleyicilerdir.

Aşağıdaki cümleler farklı anlam alanlarının çeşitli kipliklerle işaretlenmiş örnekleridir:

3. <i>Elimdeki poşeti al.</i>	Emir kipi
4. <i>Birazdan bize gelecekmış.</i>	Duyum kipi
5. <i>Herhâlde evde olmalı.</i>	Olasılık kipi
6. <i>Bunu yapan o olsa gerek.</i>	Çıkarım kipi
7. <i>En kısa sürede onu ziyaret etmeliyiz.</i>	Gereklilik kipi
8. <i>İncecik ipin üzerinde yürüyebiliyor.</i>	Yeterlilik kipi

Yukarıdaki cümlelerde yer alan *al-, -miş, herhâlde, -malı, -meli,* ve *-ebil-* biçimbirimleri sırasıyla *emir, duyum, olasılık, çıkarım, gereklilik* ve *yeterlilik* anlam alanlarını işaretlemektedir. Anlam alanlarının her biri kipe, bu anlam alanlarının dilsel karşılıkları olan işaretleyiciler ise kipliğe birer örnek teşkil etmektedir. Konuşurun bir olay ya da durum karşısında sahip olduğu ruh hâli veya tutumu olarak tanımlanan kiplerin sayısı birkaç kategori (bildirme, tasarlama kipi gibi) ile sınırlandırılmayacak kadar çoktur. Ruh hâlinin sayısı

kadar kipten bahsetmek mümkündür ve bundan dolayı da pek çok araştırmacının birbirinden farklı sayıda ve şekilde kiplik sınıflandırmaları bulunmaktadır.

1.2 Kiplik Kategorileri

Tüm kiplik sınıflandırmalarının temeli *kipsel mantığa* (modal logic) dayanmaktadır. Kipsel mantığın temelinde ise *olasılık* (possibility) ve *zorunluluk* (necessity) vardır (bk. von Wright 1951, Lyons 1977): *Bir önerme büyük olasılıkla doğruysa tersi zorunlu olarak yanlıştır. Ya da bir önerme büyük olasılıkla yanlışa tersi zorunlu olarak doğrudur.* Bütün kiplik sınıflandırmaları olasılık-zorunluluk ya da gerçeklik-gerçek dışılık ayrımlarından ortaya çıkmıştır.

Esasında aynı veya benzer anlam alanlarını işaretleyen türler olmalarına rağmen kimi araştırmacılar kiplik kategorilerini farklı şekillerde adlandırmayı tercih etmişlerdir. Literatürde olasılık-zorunluluk ya da bilgisel-yükümlülüksel/kök kaynaklı olma, içsel katılımcılı-dışsal katılımcılı, öznel-nesnel, konuşur-dinleyici merkezli olmaları gibi çeşitli ölçütlere dayanmaları bakımından farklı sayılarda kiplik kategorileri yer almaktadır⁶.

Yapılan pek çok kiplik sınıflandırması içinde rağbet gören sınıflandırmaların başında gelen Palmer (2001)'e göre kiplik kategorileri önerme kipliği (propositional modality) ve *olay kipliği* (event modality) olmak üzere iki alt türe ayrılmaktadır. Palmer'ın önerme kipliği adını verdiği kategori geleneksel kiplik sınıflandırmaları içindeki bilgi kipliğine; olay kipliği ise yükümlülük kipliğine karşılık gelmektedir.

Önerme kipliği, konuşurun olay karşısındaki (öznel) yargısı ile ilgili olmasına karşın *olay kipliği* konuşurun olası bir durum karşısındaki tutumu ile ilgilidir. Önerme kipliği *bilgi kipliği* ve *delile dayalı kiplik* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bilgi kipliğinin anlam alanı olan bilgi kipinin kaynağını bilgiler, dolayısıyla çıkarımlar, tahminler, olasılıklar, şüpheler, belirsizlikler oluşturmaktadır. Bilgi kipliği dünyanın konuşur tarafından algılanıp yorumlanması esasına dayanmaktadır ve tüm gücünü konuşurun zihninden alır. Konuşurun söylediklerinin dış dünyada mutlaka bir karşılığı vardır. Bu karşılık doğruluk-doğru olmama, gerçeklik-gerçek olmama gibi ayrımlara dayanmaktadır.

6 Nuyts, kipliğin geleneksel olarak bilgi, yükümlülük ve hareket kipliği alt türlerinden oluştuğunu ifade eder ve türler içinde hareket kipliğinin isteme ve yaratılışsal durumları belirtmesinin yanı sıra zorunluluk ve gerekliliği de belirttiğini dile getirmektedir (Nuyts 2006). Kipliklerin bilgisel, yükümlülüksel ve durumsal bir bağlama bağlı olduğunu söyleyen Nauze, kiplikleri kipin soyut önerme işlemcileri olarak görmektedir (Nauze 2009: 317). Nordström, kiplikleri söz edimi kipliği, önerme kipliği ve olay kipliği olarak üçe ayırmaktadır (Nordström 2010: 16). Papafragou, genel olarak beş kiplik kategorisinden bahsetmektedir: bilgi, yükümlülük, hareket, mantıksal doğruluk ve söz edimi kipliği (Papafragou 2000: 4, 123). Sweetser, kiplik kategorilerinin temelde kök (veya yükümlülük) ve bilgi kipliği olmak üzere ikiye ayrıldığını vurgulamaktadır (Sweetser 1990: 49). Kiefer, genel olarak mantıksal doğruluk, bilgi ve yükümlülük olmak üzere üç kiplik türünden (Kiefer 2009); Siewierska, yaratılışsal, içsel, nesnel ve delile dayalı kipliklerinden bahsetmektedir (Siewierska 1991: 124). Ayrıca bkz. Hogeweg et al. (2009), Aksu-Koç (1976), Aygen (2002), Narrog (2008).

Konuşur gerçekliğine dair bilgisinin olmadığı bir olay veya durumla ilgili yargıda bulunurken bilgi kipliklerinden; düşüncesini çeşitli delillerle kuvvetlendirdiği önermesinde delile dayalı kipliklerinden yararlanmaktadır (Palmer 2001: 7, 8). Bilgi kipliği, içerisinde tahmin, varsayım ve şüphe barındırmaktadır. *Birazdan yağmur yağacak, Bunu yapan o olmalı, Çalışmaya başlarsan hayatın yoluna girebilir* gibi cümleler konuşurun bir olay ya da durum karşısındaki sınırlı veya yeterli sayıdaki bilgisinin izlerini taşımakta ve konuşurun bilginin doğruluğuna yakınlığının derecelerini yansıtmaktadır. Çoğu kiplik sınıflandırmasında bilgi kipliğinin temelinde yer alan olasılık kipliği⁷ ise konuşurun olası, belirsiz veya emin olamadığı, kesinliğinden şüphe ettiği bir durum hakkında sözcesinde yer verdiği kip işaretleyicileridir.

3. Olasılık Kipliği ve Eski Uygur Türkçesinde Olasılık Kipliği

Kip-kiplik mantığının temelinde gerçeklik-gerçek dışılık⁸ yer almaktadır. Bir olay ya da durumun gerçek dünyada var olması ya da var olmaması söz konusudur. Bir olay gerçekleşmişse zorunlu olarak gerçeklik taşımaktadır; tam aksi bir durumda gerçekleşmeyen bir olay doğal olarak olasıdır ve gerçeklik dışı kabul edilir. Bundan dolayı kiplik mantığı içinde gerçeklik-gerçek dışılık ayırımının yanında zorunluluk (necessity) ve olasılık (possibility) ayırımı da bulunmaktadır. Kipsel mantık kuramından hareketle kipliğin temelinde yer alan gerçeklik-gerçek dışılık ayırımının dilsel olarak işaretlenebilmesi kipliğin genel işlevlerinden biri olarak ifade edilebilir. Papafragou, kipsel ifadelerin şimdiki zamanda olmayan ve asla gerçek dünyada gerçekleşmeyecek olaylar hakkında konuşulmasına ve kipsel kavramların düşünülmesine izin verdiğini dile getirir (Papafragou 2000: 3). Mantıksal kiplik yaklaşımlarının temelinde kipliğin gereklilik ve olasılıkla ilişkili olduğu ve olasılıklar dünyasında önermenin doğruluğunu/geçerliliğini göreceleştirmek için kullanıldığı görüşü yer almaktadır (Kiefer 2009: 179).

*Olasılık*⁹ bir olayın veya durumun olma ya da olmama hâllerinin her ikisini de bünyesinde barındırmasıdır. Tüm kiplik kategorilerinin temelinde yer alan olasılık

7 Olasılık kipliği, bütün kiplik sınıflandırmalarının temelinde yer almasına rağmen (olasılık-zorunluluk, gerçeklik-gerçek dışılık ayırmaları gibi) sınıflandırmalarda ayrı bir tür olarak yer almamaktadır. Biz bu çalışmada olasılık kipliğini ayrı bir tür olarak ele almayı uygun gördük.

8 Gerçeklik (realis), gerçekte olmuş veya algılar yoluyla bilinen durumları betimler. Gerçek dışılık (irrealis), ancak hayal veya düşünce yoluyla elde edilen durumları betimler (Palmer 2001: 1).

9 Olasılık kelimesi, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*'nde,

“1.Ortaya çıkması zorunlu olmayan bir olayın ortaya çıkma olanağının en yüksek derecesi. 2. O zamana değin yapılan deneylerle bir olayın ortaya çıkmasının beklenilmesi, ama yine de salt bir kesinliği bulunmaması durumu. 3- Bir şeyin doğru sayılması için yeterince kesinliği bulunmaması durumu” (Akarsu, 1975: 127).

Büyük Türkçe Sözlük'te (2013),

“is. 1. Bir şeyin olabilmesi durumu, olabilirlik, ihtimal: *O gün biyolojicinin yazılı yapma olasılığı vardı.* -Ç. Altan. 2. fel. O zamana kadar yapılan deneylerle bir olayın ortaya çıkmasının beklenilmesi ancak yine de tam bir kesinliğin bulunmaması durumu.” şeklinde geçmektedir.

(var olma ya da olmama durumu/gerçekleşme ya da gerçekleşmeme durumu) daha çok bilgi kipliği ile ilişkilendirilmektedir. Yükümlülük kipliğinin işaret ettiği anlam alanı bir olasılıktan daha çok zorunluluk esasına dayandığı için bu kiplik kategorisi, bünyesinde bilgisel alandan daha az olasılık barındırmaktadır. Olasılık kipliği, konuşurun önermesine yansıttığı olasılıklar dünyasına ait, kesinlik derecesi düşük/yüksek, doğruluğundan emin olunmayan kısacası olasılık dâhilindeki tüm durumları gösteren işaretleyicilerdir. Bu kiplik türü, kiplik kategorisi içinde değerlendirildiğinde bilgi kipliğinin bir alt türü olarak yer almaktadır.

En geniş bakış açısıyla, olasılığı, var olmayan olayların veya durumların anlatıldığı bilgi kipliğinin kesin bir türü olarak tanımlayan Belyaeva, bununla birlikte, bahsi geçen olayın gelecekte olması muhtemel ve gerçeklikle ilişkili olduğunu düşünmektedir. Ona göre daha önceden tahmin edilen olayın potansiyel olarak olma olasılığı, yalnızca yeterli kanıtı olmayan konuşurun zihninde var olabilir (Belyaeva 2002: 249). *Belki kahvaltı yapmadan evden çıkarım* sözcesinde bir olasılık durumu söz konusudur. Bu sözcenin olasılık ifade etmesini sağlayan unsur *belki* kelimesidir. *belki* kipliği önüne geldiği sözcüğe değil; sözcenin tümüne olasılık anlamı katmaktadır. *Uykusuzluğa dayanamıyorum: ama yarın da sınavım var. Uykum gelmezse sabaha kadar ders çalışmayı düşünüyorum* örneğinde olasılık durumu *uykum gelmezse* sözünden anlaşılmaktadır ve sözcüye olasılık anlamı katan *-sa* ekidir. Böylesi bir durumda uykunun gelme olasılığı da söz konusudur.

Kerimoğlu'na göre, olasılık ifadesi konuşurun cümledeki bilgiye duyduğu güvenin kesinlikten kesinlik dışılığı kadar hangi basamaklarda olduğunu bildirir. Gerçekleşmemiş her durum dilde bir olasılığı karşılar. Ancak konuşur gerçekleşmemiş durumları bilgi ve güven olarak aynı dereceyle bildirmez. Bazı cümlelerde bilgi ve güven yüksekken bazı cümlelerde düşüktür (Kerimoğlu 2011: 94).

9. *Galiba yarın yazılı sınav olacağız.*

10. *Kesinlikle yarın yazılı sınav olacağız.*

Yukarıdaki örneklerde görülmektedir ki ilk cümledeki *galiba* zarfı düşük bir olasılığı; ikinci cümledeki *kesinlikle* zarfı yüksek bir olasılığı bildirmektedir.

Olasılık kiplikleri bu anlam alanına (olasılık anlam alanı) sahip olmadan önce anlamsal-tarihsel bir gelişim göstermiştir. Bir kipliğin olasılık anlamını kazanması, önceden başka anlam alanlarını işaretleyen kipliklerin zamanla farklı anlamlar kazanmasına; yani çokanlamlılık kazanmasına dayanmaktadır. Olasılık kipliklerinin geçirdiği bu tarihî gelişim sürecinin izahını yapan isimlerden biri Auwera'dır. Auwera, yeterlilik ifade eden kipliklerin zamanla izin ve oradan da olasılığa doğru giden yeni anlamlar kazandığını tespit etmiştir. Olasılık içsel-katılımcı olasılıktan (*güçlü ol-, bil-, ulaş-, bitir-*) dışsal-katılımcı olasılığa (*izin*

veril-, engellen-); dışsal-katılımcılı olasılıktan bilgisel olasılığa (*ol-, meydana gel-, hoşlan-, bilmiyorum*) doğru anlamsal değişime uğramıştır (Auwera et al. 2009: 9):

1. <i>Elindeki çalışmayı en kısa zamanda bitirebilirsin.</i>	Yeterlilik
	↓
2. <i>İçeri girebilirsin.</i>	İzin
	↓
3. <i>Parayı çalan kişi, o olabilir.</i>	Olasılık

3.1 Eski Uygur Türkçesinde Olasılık Kipliğinin Görünümü

Eski Uygur Türkçesinde olasılık anlamı çeşitli biçimbilimsel, sözlüksel ve söz dizimsel işaretleyicilerle gösterilmiştir. Olasılık kipliği kullanımı Eski Uygur metinlerinde geniş ve zengin bir yelpaze sunmaktadır. Aşağıda bir hikâye kitabı olan İyi ve Kötü Prens Öyküsü'nden alınan cümlede *kergek* 'gerek' kelimesi, yaygın olarak bilinen gereklilik, zorunluluk anlamının yanı sıra örnekteki gibi konuşurun önermesine olasılık ve tahmin gibi anlamlar da katmaktadır:

anta ötrü atlıg yüzlügke inçe tep ötünti öngi öngi kangaç kılmak ayu berdiler biri ayur kangaç neng tarıg tarımakda edgü yok kergkek bir tarısar ming tümen bulur biri ayur koy yülkü egidser yıluga aşıur bay bolur biri ayur öngtün kedin satıgka yulugka barsar bay bolur. (KP: XII; s. 16) 'Sonra ünvanlı ve önemli kişilere şöyle sordu: "İnsan zenginlik ve varlık isterse, (en) fazlasını ne ile elde eder?" Ünvanlı kişiler şöyle arz ettiler ve kazanç sağlamak için ayrı ayrı yol gösterdiler. Biri şöyle açıkladı: "Kazanmak için, toprağı işlemekten daha iyisi yok olsa gerek. İnsan bir (tohum) ekerse, binini, on binini elde eder." Birisi şöyle söyledi: "Koyun ve sığır beslerse, onlar yıldan yıla çoğalır ve insan zengin olur." Biri de dedi ki "Doğuya, Batıya alım satım içini gidilirse zengin olunur (Hamilton 1998: 16)'

Yukarıdaki sözcüde geçen *kangaç neng tarıg tarımakda edgü yok kergkek* 'Kazanmak için, toprağı işlemekten daha iyisi yok olsa gerek' sözleri konuşurun işaret ettiği bir olasılığı göstermektedir. Bahsi geçen olasılık yüksek dereceli bir olasılıktır. Kazanç sağlamanın farklı yollarından bahsedildiği metinde bu yollardan biri de konuşura göre toprağı işlemektir. Bu ona göre en iyi yoldur ve muhtemelen de bu yoldan daha iyi bir yol da bulunmamaktadır. Yalnızca konuşurun dünyasıyla sınırlı olan bu bilgi başka biri için yanlış ya da eksik olabilir. Dolayısıyla konuşurun ileri sürdüğü kazanç sağlamanın en iyi yollarından olan toprağı işlemek fikri, yüksek olasılık dâhilinde bir durumdur.

Uygur metinleri tahmin içeren olasılık ifadelerine bol örnek veren bir görünüm arz etmektedir. Aşağıdaki örnek *-sAr* eki ile işaretlenmiş bir tahminî olasılık ifadesidir:

tengrim suida baru bilmetin tengrike igdeyü muntag ulug çulvu sav sözledimiz erser muntag bu adunçsuz yazuk yazıntımız erser tengrim muntag bu amtı men raimast ferzind ögü(nür men) yazukda boşunu ötünür men (Chuastr: XXXII; s. 18) ‘Ey tanrım, suçta giderek bilmeden tanrıya hile işleyerek böyle ağır küfür sözü söyledik ise böylece bu değişmez günahı işledik ise; tanrım şimdi ben Raimast oğul nedamet ederim, günahıtan fariğ ederek yalvarırım (Le Coq 1941: 18).’

sözledimiz erser ‘söyledik ise’... *yazıntımız erser* ‘günah işledik ise’ sözlerini söyleyen konuşur kendinin de emin olmadığı, olası bir durumdan bahsetmektedir. İlk etapta şart cümlesiymiş gibi görünse de sözcenin anlamında kesinlik yoktur. Ağır küfür sözü söylenmiş olması kadar söylenmemiş olması da söz konusudur. Konuşur, bu konuda tahminde bulunmaktadır. Sözü söyleyen kişi Tanrıya yalvardığından dolayı bu iki olasılık da göz önünde bulundurulmalıdır. Tanrıya seslenen parçada, sözü söyleyen Tanrıdan günahlarını bağışlamasını istemektedir. İnsan ömrü uzundur ve insan nefesine kapılıp hatalar işleyebilmektedir. Bilmeden tanrıya ağır küfür sözü söylenmesi ve günah işlenmesi de bu hatalardan biridir. Korkulan durumun gerçekleşmesi olasılığına karşılık *-sAr* ekinden yararlanarak ve tahminden hareketle olası bir durum ifade edilmiştir.

Aşağıdaki sözcede ise olasılık anlamı soru eki *mü* ile sağlanmıştır. Durumun belirsizliğinin vurguladığı metinde konuşur, dinleyiciye iki olasılığı düşündürmektedir: sağ salim dönebilme ya da sağ salim dönememe.

amrak kadaşım eşinç tuşung bizing beş yüz eren kança bardı esen tegdi mü (KP: LIII; s. 37) ‘Sevgili kardeşim; eşin dostun ve bizim beş yüz adamımız nereye gittiler? Sağ dönebildiler mi (Hamilton 1998: 37)?’

Yukarıdaki örnekte, kardeşine seslenen prens; eşinin, dostunun ve emrinde bulunan beş yüz adamın nereye gittiğini sorgulamakta ve hayatlarından endişe etmektedir. Sağ salim dönüp dönmediklerini bilememektedir. Bu yüzden *esen tegdi mü* diye sormaktadır. Eşi, dostu ve beş yüz adamının akıbeti hakkında kesin bir bilgiye sahip olmadığından prens, bir olasılık olan sağ dönmeleri konusunda bilgi almak istemektedir. Cevabı, sorulduğu anda bilinmeyen bu sözcede konuşur bir olasılığa işaret etmektedir. Aslında ‘sağ salim ulaştı mı’ cümlesi söylenirken gelmeyi başarıp başaramama olasılığı kastedilmektedir.

3.1.1 Eski Uygur Türkçesinde Kullanılan Olasılık İşaretleyicileri

Yapılan taramalar sonucu Eski Uygur Türkçesiyle yazılmış metinlerde olasılık bildiren eklerin kullanım sıklığının sözlüksel işaretleyicilere göre daha yüksek oranda olduğu görülmektedir. Aşağıda Eski Uygur metinlerinde geçen olasılık kiplikleri, içinde bulunduğu cümlelerle birlikte ve kullanım sıklığı gözetilerek (sık kullanılanlardan daha az kullanılanlara doğru) verilmeye çalışılmıştır:

3.1.1.1 –sAr/birök ...-sAr

Eski Uygur Türkçesinde –sAr ekinin bulunduğu cümle, temel cümleyi öncelikli olarak şart; ikincil olarak olasılık anlamında desteklemektedir¹⁰. Eski Uygur metinlerinde –sAr ekinin geçtiği temel cümlelerin fiili genellikle geniş zaman, gelecek zaman ve emir kipi ile çekimlenmiştir. Yaylagül, –sAr’lı yapıların zamanla istekle, nedenle ve olasılık anlatan tarzlarla ilişkili olduğunu vurgulamaktadır¹¹ (Yaylagül 2002: 86).

birök ‘eğer’ kelimesi ile birlikte –sAr ekinin yaygın olarak birlikte kullanımı da dikkat çekmektedir. *bir* sayı ismi ve *ok*¹² pekiştirme edatının kalıplaşması ile kullanılan *birök* kelimesi şart sözcelerinde –sAr ekiyle birlikte kullanılan bir kipliktir ve daha çok sözcenin şart ve olasılık anlamına kuvvetlendirme anlamı katmaktadır. Aşağıdaki örneklerde –sAr eki sözcüye şart anlamı katmış gibi görünmesine karşın olasılık anlamı katmakta ve bununla birlikte sözcenin şart anlamını da pekiştirmektedir:

(1) *atlıklar inçe tep ötünti öngi öngi kazanç kılmak ayu berdiler biri ayur kazanç neng tarık tarımakda edgü yok kergek biri tarısar ming tümen bolur biri ayur koy yülkü egidser* yılınğa aşılır bay **bolur** biri ayur öngtün *kedin satıgka yulugka barsar bay bolur* (KP: XII; s. 16). ‘Unvanlı kişiler şöyle arz ettiler ve kazanç sağlamak için ayrı ayrı yol gösterdiler. Biri şöyle açıkladı: “Kazanmak için, toprağı işlemekten daha iyisi yok olsa gerek. İnsan bir (tohum) ekerse, binini, on binini elde eder.” Biri şöyle dedi: Koyun ve sığır beslerse, onlar yıldan yıla çoğalır ve insan zengin olur.” Biri de dedi ki: “Doğuya, Batıya alım satım için gidilirse zengin olunur (Hamilton 1998: 16).’

10 –sA (<-sAr) ekinin dilek-şart işlevinden başka işlevlerinin de olduğu kimi araştırmacılarca şu şekilde belirtilmiştir: Korkmaz, –sA ekinin dilek, istek ve niyet anlamlarının yanı sıra yer yer kararsızlık, tahmin, tercih veya şüphe gibi anlamları da bildirdiğini dile getirir. –sA eki zamanla canlı işlevindeki bir aşınma veya kayma ile kalıplaşmış şekillerinden bazıları tahmin, hayret ve sorma gibi anlamları da taşımaktadır (Korkmaz 2007b: 677, 685). Banguoğlu, –sA ekiyle kararsızlık ve tereddütün; –sA ekinin –mİş eki ile birleşimiyle de dilek, buyuru, faraziye ve tereddütün anlatıldığını belirtir: *Nasil yapsam?/Sen padişah olsaymışsın...* (Banguoğlu 2007: 468, 469). –sA eki, işin henüz yapılmadığını; fakat yapılmak istenildiğini ve işleyenin o işi yapmak dileğinde olduğunu bildirir. Bu dilek kavramı gerçekleşmesine imkân olmayan gerçek dışı durumlar ile henüz gerçekleşmemiş ama gerçekleşebilir durumlar olmak üzere iki farklı duruma atıfta bulunur (Benzer 2010: 132). Develi, olağan şart cümlelerinde gerçek bir şart anlamının yanında tahmin, istek ve farz ediş anlamının da ifade edilebildiğini belirtir. Olmayası şart cümlelerinin [*Kortarnus tahalhul ve zübüla zâhib olup didi ki: “Sular kabarıp mütehalhal olmasa, der-hâl neden hâsıl olur* (Cihannüma, 82/6 106)??’] ise bir temenni, gerçekleşmesi mümkün bir hal veya hareket ifade edilir; fakat bu temenni ve istek konuşur tarafından zayıf bir olasılık olarak kabul edilir (Develi 1995: 125, 127).

11 Ayrıca Yaylagül, öncelikli işlevi arasında şartı saydığı –sAr’lı yapıların şart bildirme işlevinden başka işlevlerinden de bahsetmektedir. Athanasiadou, şartlı yapıları *olayların aktığı şartlılar*; *varsayımlı şartlılar* ve *faydacı şartlılar* olmak üzere üçe ayırmaktadır. Bunlar içerisinde yer alan varsayımlı şartlılarda iki olay veya bahsedilen durum varsayımlıdır. Varsayımlı şartlıların en sık görülen tipinde, konuşur, iki olayın olasılık derecesine doğru göze çarpmayan bir duruş almasına karşın, kendi kendine uzaklık için ortaya çıkan olasılık için herhangi bir didiadan çok daha uzak, göze çarpan duruşların tek bir yelpazesini kullanabilirdi (Yaylagül 2002: 52).

12 Korkmaz, kuvvetlendirme edatı olduğunu söylediği ok edatı için, *ok kelimesi de, ilk metinlerde bir edat niteliğindedir. Ancak, bu edat yine ilk metinlerde, ilgili olduğu kelimededen ayrı yazılmış, ünlü ile biten kelimelerden sonra da şekil bütünlüğünü ve yuvarlak ünlüsünü koruması olmasına rağmen, çok kere o kelimedeki dil benzeşmesi kuralına uyararak, ok/ök şekillerinde yazılmak suretiyle, kısmen ekleşme ve kaynaşma durumu da göstermiştir...* Şu hâlde ok kelimesi, sonradan ekleşmiş şekilleri dışında, kısmen ek görünüşlü olan bir edattır. diyerek ok edatının kalınlık-incelik uyumuna girdiğini ve zamanla ekleşmiş örneklerinin de bulunduğunu belirtmektedir (Korkmaz 1961: 13).

(II) ulug ilig anı utgalı yigedgeli katıglan. timin ök küsüşüng sakınçing bütgey. ötrü ilig beg trkin ök ol rakşasıg tilegeli bardı. ol yme duşta atlıg rakşas ilig begig iraktın körüp ök öz körkin tegşürüp çştani iligning yig üstünki amrak katunıng körkin blgürtüp ilig beg basasınta yoryyu oglagu ünin ünteyü ilig begke inçe tip tidi. amrak begim mini orunlarta yatgaru kodup kaçna bargalı sakınursız azu yme adın sever amrakıngız bar erki. anı üçün mini kodup barırsız. trkin manga sözleng amrak begime. **birök sözlemesersiz muna isig özüm üzülgeli turur** (ÇaşBey: 133; s. 22). ‘Ulu han, onu mağlup etmeye yenmeye cehd et. Hemendem arzun fikrin tahakkuk eder. Bunun üzerine han bey derhâl rakşasıyi aramaya gitti. Ve o Duşta adlı rakşası, han beyi uzaktan görüp hemen kıyafetini değiştirip Çaştana hanının en iyi üstün sevgili hatununun suretini takınıp han beyin arkasından yürüyerek latif sesle çağırıp han beye şöyle dedi: “Sevgili beyim, beni döşekte yatırılmış bırakıp, nereye gitmeyi düşünüyorsunuz? İlla başka sevgili (bir) maşukanız olacak, ihtimal onun için beni bırakıp gidiyorsunuz. Hemen bana söyleyin sevgili beyim. Eğer söylemezseniz, işte şimdi mahvolurum.” (Müller and Gabain 1945: 23)’.

İlk örnek, kazanç sağlamanın yollarından bahsetmektedir ve konuşurun başka insanlardan duyduklarını aktarır. Kimileri koyun ve sığır beslendiği takdirde; kimi de Doğu’ya ve Batı’ya ticaret için gidilirse insanın zengin olabileceğini dile getirir. Bahsedilen işlerin gerçekleştirildiği zaman zengin olunacağını da garantisi yoktur. Tüm söylenen kazanç sağlama yolları bir olasılığı dile getirmektedir. Gerçekleşmiş ve kesinliği kanıtlanmış bir olaydan değil; olasılıklar (muhtemelen yüksek bir olasılık) dünyasından bahsedilmektedir. Sözcedeki tüm olasılıklar –*sAr* eki ile işaretlenmiştir.

İkinci sözcede ise konuşur sevgili beyinin neden gittiğini sorgulamakta ve bir sevgilisinin olabileceğini dile getirmektedir. Bu olasılığı sorgulayan ve çevresindekilere soran konuşur **birök sözlemesersiz muna isig özüm üzülgeli turur** ‘Eğer söylemezseniz, işte şimdi mahvolurum.’ sözlerini söyleyerek ona gerçeğin anlatılmasını istemektedir. Eğer söylemezseniz diyerek aslında henüz gerçekleşmemiş bir durumun olasılığından bahsetmektedir. Çevresindekilerin gerçeği konuşura söyleyebilecekleri gibi söylememe olasılıkları da vardır. Bu olasılık da konuşur tarafından *birök*... –*ser* kiplikleri ile verilmiştir.

3.1.1.2 u-

u- fiili, ana fiil tarafından belirtilen olayı gerçekleştirmek üzere öznenin yeterliliğini ifade eder (Erdal 2004: 258). Bünyesinde olasılık anlamını da barındıran yeterlilik ifadeleri¹³, kişinin yapabileceği bir işi yapamama olasılığının da her zaman bulunduğu bildirmektedir¹⁴. Bu olasılığın *u-* fiili ile verildiği

13 Auwera, bilgisel olasılığın yeterlilik anlamının tarihi gelişimi ile ortaya çıktığını ve böylece çok anlamlılık kazandığını belirtmektedir (Auwera et al. 2009: 9, 10).

14 bk. Göksel and Kerslake (2005).

örneklere Eski Uygur metinlerinde sıklıkla rastlanmaktadır. Aşağıdaki sözcede prensin uzaklara gönderilmesine engel olmadığını belirten Han, *tuğu umadam* diyerek olası bir duruma işaret etmektedir. Aslında Hanın denediği farklı yollarla veya bir başkasının çabasıyla prensin gitmesi engellenmeye çalışılmıştır. Sonuçta prensin uzaklara gitme ya da gitmeme olasılığı her zaman bulunmaktadır. Eğer konuşur bu olasılığı düşündürmek istemeseydi *tuğmadam* ‘engel olmadım’ demeyi tercih ederdi. Han, prensin gitmesine engel olmadığını, bunu beceremediğini belirtiyor; ama *prensi zincire vurarak, hapsederek veya başka bir şekilde engel olabilir miydi*, düşüncesi de beraberinde geliyor. Böylece olasılıklar dünyasında engel olmama durumu kadar engel olabilme durumunu da varlığını koruyor.

uluş barça teğin üçün busanur yeme kan inçe tep yarlıgkadı tuğu umadam erkim tükemedi erksiz idur men amtı siz kataglanıng birle baring yerçi bolung tep yarlıgkadı awıçka kamag taplamış üçün yerçi boltu (KP: XXVII; s. 48). ‘Memleketin tamamı, prens için üzüldür (idi). Han işe şöyle beyan etti: “Ona engel olmadım. Gücüm yetmedi, onu istemeye istemeye gönderiyorum. Şimdi siz gayret edin onunla gidin, onun rehberi olun!” dedi. İhtiyar (bu öneriyi) tümüyle kabul ettiği için onun rehberi oldu (Hamilton 1998: 24).’

3.1.1.3 bolgu kergek/kergek

Eski Uygur Türkçesinde kergek kelimesi, *-gU* sıfat-fiil eki almış *bol-* fiili¹⁵ ile birlikte veya tek başına kullanılmaktadır. Bu yapılar, her iki kullanımda da öncelikli olarak gereklilik anlam alanını işaret etmektedir^{16, 17}. *bolgu kergek* veya *kergek* kipliklerinin, Eski Uygur metinlerinde gerekliliğin yanı sıra *tahmin, çıkarım, olasılık* anlamlarını ifade ettiği örneklere bolca rastlanmaktadır.

otgurak sözleyür kök kalık tek tıdıgız tözlüg erür tip munda bolur. iki törlüg mün kadaklar engilki inçip tüzü alkuta bolgu kergek ikinti bo ürlüksüz bolgu kergek ikinti bo ürlüksüz bolgu kergek kayu tıtagın tiptiser. tamta ulatı tıddaçı alku önglerte. munda bolmagu kergek kök kalıkning tözi netegin tiptiser tıdıgıg tutuglug üçün munı üze ötrü kök kalık tüzü bolmagu kergek kalı tamta ulatılar yimrilser tüşser kök kalık yana közünür. inçip munı üze kök kalık munda ürlüksüz bolgu kergek aşnu yok erip amtı bolmış üçün tip (Üçlitig: 103a, 15;

15 Ağca, *bol-* yardımcı fiilinin çeşitli zaman ve kip eklerini almasıyla ortaya çıkan *fil + -mAk + İyEk bol-* şeklindeki yapının çoğunlukla Maniheizt ve Budist metinlerde ve saygı anlamı da barındıran “ihtimal” ve “temenni” ifadelerinde kullanıldığını belirtmektedir (Ağca 2007: 4). Ayrıca, *fil + -mAk + İyEk bolgay* yapısının ihtimal/olabilirlik; *fil + -mAk + İyEk bolur/bolmaz* yapısının ise ihtimal/iktidarlık anlamlarını ifade eden analitik kip çekim kategorisi olduğunu ifade eder (Ağca 2007: 20).

16 Ağca, *bolmuşım kergek, uğramışları kergek; sözlegü ol, törüdüğü ol* örneklerinden hareketle *kergek* kelimesi ile yapılan gereklilik çekiminde fiilinin, *-mİş* sıfat-fiil ekinin üzerine iyelik eklerini almak suretiyle bütün şahıslarda kullanılmışken diğerinde *-gU* sıfat-fiil ekinin asıl işlevinden çıkıp *ol* zamiriyle birleşmesiyle sadece teklik 3. şahısta gereklilik ifade ettiğini söylemektedir (Ağca 2007: 5).

17 Korkmaz, *ol-* yardımcı fiili ile kurulan gereklilik kipinin başka bir fiilin duyulan geçmiş veya şimdiki zaman kipi yahut her hangi bir isimle birlikte kullanılmasının gereklilik kipine tahmin ve olasılık işlevi kazandırdığını söylemektedir (Korkmaz 2007b: 699). Korkmaz böylece, Türkiye Türkçesinde gereklilik işaretleyicilerinin bu işlevden başka tahmin ve olasılık işlevlerine de dikkat çekmektedir.

s. 37). “Gök (akasa) sadece engelsiz köklüdür.” diye kesin olarak söyleniyor olmasında, bunda iki türlü hata olur: Birinci, bu durumda (gök) her şeyde olsa gerek. İkinci, bu geçici olsa gerek. “Hangi sebeple?” diye dersin, duvar ve benzeri engelleyen bütün maddelerde; bunlarda gökün (akasa) kökü olmasa gerek. “Neden?” diye dersin engelli-mâniyalı olanların dışında oldukları için. Bundan dolayı gök (akasa) her şeyde olmasa gerek. Nasıl ki duvar vb. çökse gök (akasa) yine gözükür, o hâlde bundan dolayı gök burada önce yok olup şimdi olduğu için geçici olsa gerek (Barutçu Özönder 1998: 73).’

Maniheist bir metinden alıntılanan bu örnekte konuşur göğün engelsiz olduğunu söyleyenlerin sözlerinde iki türlü hata olduğundan bahsediyor. Ona göre insanlara bu hatayı yaptıran gerekçe göğün her şeyde olması ya da göğün geçici olması olasılığı. Konuşur *bolgu kergek* yapısını kullanarak konuyla ilgili, olasılıktan öte geçemeyecek nitelikteki tahminlerini sıralıyor.

3.1.1.4 -gAy

Gabain’e göre gelecek zaman eki, bazen muktedir olmayı; bazen de görülen geçmiş zaman eki almış bir yardımcı fiille birleşmişse nezaketle talep etmeyi veya gerçekleşmemiş ifade eder (Gabain 2007: 81). Ağca, *-gAy* ekinin *bol-* fiili ile birlikte kullanıldığında “istek/arzu/niyet”, “olasılık” vb. anlamı ifade ettiğini belirtir (Ağca 2007: 10). Yalnızca *bol-* fiili birlikte kullanıldığında değil tek başına kullanımında da olasılık, olabirlik, geleceğe yönelik tasarı anlamlarını da taşımaktadır. Henüz gerçekleşmemiş bir durumu; dolayısıyla da bir olasılığı belirten ek, Eski Uygur Türkçesinde *-sA* eki kadar sık kullanılan olasılık kiplikleri arasında yer almaktadır:

ötrü tegin ol beş yüz koltguçılarag aşın subın tonı etüki kopı tüketi kılı barçağa humaru saw kodtı ekkileyü silerni *körüşmegey men kaçan burhan kutın balsa men silerni barça anta kutarga men tep tedi* (KP: LXXV; s. 48). ‘Sonra prens. O beş yüz dilenciye, ihtiyaçları olan yemekleri, suyu, elbise ve ayakkabıları, hepsini birden ve tamamen verdi. Onların hepsine, veda (teselli, ya da vasiyet) sözleri söyledi: “Sizlerle artık ikinci kez karşılaşmayacağım. Ne zaman (eğer?) Buddha’nın sonsuz mutluluğunu bulursam, sizleri, hepinizi, o zaman kurtaracağım.” dedi (Hamilton 1998: 48).’

Prens, çeşitli yardımlarda bulunduğu beş yüz dilenciye veda ederek yüksek olasılıkla bir daha karşılaşmayacaklarını dile getiriyor. Prens, *körüşmegey men* ‘görüşmeyeceğim’ demektedir; fakat gelecekte görüşme olasılığı da geçerliliğini her zaman korumaktadır. Bağlamdan da anlaşılmaktadır ki prens, Buddha’nın sonsuz mutluluğunu bulursa yeniden karşılaşma olasılığı doğacaktır. Bağlam düşünülürse dahi, henüz gerçekleşmemiş, tamamlanmamış, bitmemiş her durum olasılık taşımaktadır ve prensin beş yüz dilenciye yeniden karşılaşma olasılığı her hâlükarda söz konusudur. Konuşur (prens) düşük de olsa bu olasılığı *-gay* eki ile vermektedir.

Aynı cümlenin devamında yer alan *kutarga men* ‘kurtaracağım’ şeklinde ifade edilen sözler prensin Buddha’nın mutluluğunu bulmasına bağlı olarak gerçekleşebilecek bir durumu ifade etmektedir. Prens, Buddha’nın sonsuz mutluluğunu bulamazsa canlıları kurtarması da mümkün olmayacaktır. Canlıların kurtulması prensin mutluluğu bulma olasılığına bağlıdır. Gerçekleşmemiş, kesinleşmemiş bir durumu belirtmesinden ve prensin canlıları kurtaramama olasılığını da düşündürmesinden dolayı en son cümlede geçen *-ga*¹⁸ eki olasılık kipliği olarak kullanılmıştır.

3.1.1.5 -gAll

-gAll zarf-fiil eki genellikle *u-* fiili ile birlikte kullanılmaktadır (Erdal 2004: 259). Eski Uygurcada *-gAll* ekinin tek başına kullanıldığı ve sözcüye yeterlilik anlamının yanı sıra olasılık anlamı da kattığı örnekler oldukça fazladır. Aşağıdaki Üç İtgisizlerden alınan sözcüde konuşur dhramaların diğer dhramalarla engellenebilme olasılığından bahsetmektedir. Bu olasılık güçlü ve dayanağı olan bir olasılıktır; çünkü *dhyana* denilen bir güçle başkalarını büyülemeyi, gidip gelmeyi ve gönüllerini engellemeyi daha önceden başarmışlardır. Bu sebeptendir ki burada bahsi geçen olasılık, yüksek bir olasılıktır. Konuşur bu olasılığı *-gAll* ekinden yararlanarak vermektedir.

kayu tıltagin tiptiser mundata ulatu alku nomlar uyur üçün adın nomlar üze tudılgalı kalı ridi bügülenmekin bulmuşlar erser dyan küçi üze uyur üçün tudgalı adınların ridi bügülenmekin barmakın kelmekin ulatu adınların köngülte ulatların tip (Üçİtig 102b, 12; s. 36). “Hangi sebeple?” diye dersin, çünkü bu vb. bütün *dharmalar* diğer *dharmalar* ile engellenebilirler. Şöyle ki, *rdđhi-*büyülemeyi bulmuşlar, *dhyana* gücü ile başkalarının *rdđhi-*büyülemesini, gitmesini gelmesini ve başkalarının gönül vb.lerini engelleyebildikleri için, (onlar gök (*akasa*) değildir.) (Barutçu Özönder 1998: 72).’

3.1.1.6 erinç

erinç kelimesi Eski Uygur Türkçesinde kesinliğinden tam olarak emin olunamayan, gerçekliği tam olarak kavranamamış durumların ve yüksek olasılığın ifadesinde kullanılan kipliklerden biridir. Hamilton (1998: 146) *erinçin*; *sanılır ki, herhâlde, kuşkusuz* anlamına gelen isim-fiil olduğunu; Gabain (2007: 107) ise *erinç* kelimesinin tahmini ifade etmede kullanıldığı belirtmektedir.

Aşağıdaki metinde Han, devletin varlığını sürdürebilmesini varlık ve zenginliğin ayakta tuttuğunu dile getirmektedir. Han babasından yardım

18 Ağca, Türk yazı dillerinde genellikle *-gAy* şeklinde geçen ekin bazı çevrelere ait Türkçe metinlerde aynı fonksiyonda tanımlanan *-gA* ekiyle ilgili olup olmadığı hakkında kesin bir hüküm olmadığını belirtir. *-gA(y)* eki tarihî Türk dili alanında şekil ve işlev bakımından çeşitlilik gösteren eklerden biridir. Manihesit-Budist Türk çevreye ait metinlerde genellikle *-gAy* şeklinde tespit edilen ek, bazı metinlerde zaman zaman *-gA* biçimiyle de karşımıza çıkar (Ağca 2010: 234).

isteyen prens babasının malını mülkünü ona vermemesi üzerine *mening ol kangım kan bodun tilinge korkup inçe yarlıgkadı erinç* ‘(Şu hâlde), han babam, hâlkın dilinden korkup böyle emretmiş olmalı.’ diyerek babasının bu şekilde davranmasının nedenini hâlkın diline düşmekten korkmasına bağlamaktadır. Bu durum, prens için babasının böyle davranma nedenlerden biridir ve bu söz prensin durumla ilgili tahminin ifadesidir. Prene göre, Han babasının hazineyi oğlu için açmamasının başka nedenleri olabilir ve sonuçta babasının hâlkın diline düşmekten korkması da kuvvetli olasılıklardan biridir. Prens, bu kuvvetli olasılığı *erinç* kipliği ile vermektedir.

... amrak ögüküm könglin neçük berteyin men ağıcı barçakı ağıcılar birer ödün öngi barzun kentü bilingey *erinç* tep yarlıgkadı anta ötürü kiye koltguçılar kelser bulmaz erti bulmatın koltguçılar yığılayu barsar tegin yeme ıglayu kalır erti ötürü tegin inçe tep sakıntı ağıcı erser mening ol kangım kan bodun tilinge korkup inçe yarlıgkadı *erinç* közünür et burxan ög kang könglin bertser ol tınlıg tamulug bolur ogul kızka sanmaz (KP: X; s.15) “‘Sevgili yavrumun gönlünü nasıl kırarım? Ne kadar hazineci varsa, hepsi, zamanında (prens geleceği zaman) başka bir yere gitsin. Kuşkusuz o bunu anlayacaktır” diye beyan etti. Bundan biraz sonra, dilenciler geldiği zaman, (prens) hazinecilerini bulamıyordu. Dilenciler bağış alamayınca, ağlayarak gidiyorlardı. Prens de orada ağlayıp kalıyordu. Daha sonra, prens şöyle düşündü: “Hazineye (ya da ‘hazineciler’e) gelince, o (ya da onlar) benimdir. (Şu hâlde), han babam, hâlkın dilinden korkup böyle emretmiş olmalı. (Zira) görünürdeki, ete kemiğe bürünmüş Buddha’ya ana ve baba denir. Hangi kişi anasının ve babasının gönlünü kırarsa, o kişi cehennemlik olur, oğul ya da kıza sayılmaz (Hamilton 1998: 15).’

3.1.1.7 erki

Eski Uygurcada, soru ve tahmin sözcelerinin anlamını pekiştirme göreviyle kullanılan erki edatı; soru edatı *mI* ve soru zamirleri ile beraber kullanılmıştır (bk. Çağatay 1963). *er-* fiili ile *ki* edatının kalıplaşmasından oluşan bu kelime Eski Uygur Türkçesinde olasılık anlamını en belirgin şekilde veren nadir yapılardan biridir. *Uygurca Üç Hikâyeden* alınan bu metinde öğrenci ve öğretmen arasında geçen konuşmalarda öğrenci *canın alınması sonuna* kimin uğradığını sorgulamaktadır. Daha çok başka (ikinci) bir hayatta uğranılmasına rağmen şimdiki hayatta da bu durumla karşılaştığı söylenmektedir. Öğrenci, can almanın kötü sonuna bu hayatta kimlerin uğramış olabileceğini merak etmektedir. Konuşur, *kimlerin can almanın feci akıbetine uğramış olabileceğini* sorgularken *erki* kipliği ile bu olasılığı düşündürmektedir.

ötrü tıtsisi bahşısıña inçe tip ötünti. teñri bahşı özlüg ölürmeknin ayıg tüşin. ikinti azunta okmu teginür. azu bu azunta yimemü teginmeki bar bahşısı inçe tip tidi. amarılarınıñ bu közünür azunta yime teginmekleri bar. *timin ök tıtsisi inçe tip ötünti. bahşıya özlüg ölürmekniñ közünür azunta ayıg tüşiñe*

kim tegdi, erki (UyÜç, DanBey: 25; s. 32). ‘Öğrenci öğretmenine şu ricada bulundu: “Ulu mürebbi, can almanın feci akıbetine mutlak ikinci (=başka) bir hayatta mı uğranılır? Yoksa bu hayatta dahi uğranıldığı vaki mi?” Öğretmen şöyle dedi: “Bazılarının bu görünür hayatta dahi uğradıkları vakidir.” Hemen öğrencisi şöyle deyip ricada bulundu: “Ey öğretmen, can almanın bu hayatta feci akıbetine kim uğradı, acaba (Müller and Gabain 1946: 33)?”’

3.1.1.8 tip

ti- fiiline zarf-fiil eki *-p*’nin eklenmesiyle oluşan bu kip işaretleyicisi, Eski Uygur Türkçesinde farazi, olası bir duruma dikkati çekmektedir. Öyle olduğu var sayılan ve olasılığı düşünülen durumları ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Aşağıdaki örnekte kesinleşmiş, gerçeklemiş bir durumdan ziyade farazi bir durumdan bahsedilmektedir. Kesinlik bulunmamaktadır. Evin oğlunun annesinin öğüdünü alması, babasının sözü dinlemesi gerçekleşmiş bir durum değildir; aksine öyle olması hayal edilen, farazi bir durumdur ve gerçekleşmediği sürece de gerçekleşme olasılığını koruyacaktır.

oglı öginte kangınta öbkelepen tezipeen barmış. Yana sakınmış, kelmiş. Ögüm ötin alayın, kangın sabın tınlayın, tip kelmiş tir. ança bilingler: Edgü ol (IrkB: 58. mad.; s. 25): ‘(Evin) oğlu babasına anasına öfkelenerek kaçıp gitmiş. (Sonra) yine düşünmüş; (geri) gelmiş. Ananın öğüdünü alayım, babamın sözlerini dinleyeyim diye (geri) gelmiş, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir (Tekin 2004: 33).’

3.1.1.9 azu/azu yme/yme

yme ‘yer yer’, ‘henüz’, ‘sadece’, ‘yine’, ‘ve’, ‘da’ anlamlarında olan bu edat genellikle tek başına olasılık anlamı vermemekte; *azu* edatıyla birlikte olası durumlara işaret etmektedir (Gabain 2007: 95). ‘yoksa’, ‘veya’, ‘veyahut’ gibi anlamlara gelen bu işaretleyiciler, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde herhangi iki veya daha fazla durum hakkında emin olunamadığında ve tercih yapma durumu söz konusu olduğunda kullanılan işaretleyiciler olarak görülmektedir. Bu kiplikler tek başına *azu/azuça* veya *yme* şeklinde kullanılabildiği gibi iki şeklin birleşiminden de (*azuyme*) oluşabilmektedir.

azo mung üçün azo puşi birgeli kızganıp yiti türlü puşi nomka töketi birü umadımız erser tengrigrerü pardaçı boşuntaçı biş tengri yarukın evke barka badımız erser anıg kılınçlıg kişike yavlak tınlıgka turalıgka birdimiz erser töktümüz saçtımız erser tengri yarukın yavlak yirgerü ıdtımız erser tengrim antı yazukda boşunu ötünür biz manastar hirza (Chuastr: 230; s. 41). ‘Ya akılsızlığımızdan yahut zekât vermek hususunda hasislik edip yedi türlü zekâtı şeriatı tevfiikan mükemmeden vermeye muktedir olmadık ise Tanrıya varacak affedilecek Beşiz tanrı nurunu eve barka bağladık ise; (yahut) kötü amelli kimseye, yaman canlıya (hayvanlara), mahluklara verdik ise; (yahut) döktük saçtık ise; tanrı nurunu yaman yere (Cehennem’e) sevkettik ise; tanrım şimdi günahattan fariğ olarak dua ederiz Manastar hirza (Le Coq 1941: 18)!’

Konuşur, zekât vermeme konusunda başarılı olamamalarını iki nedene bağlamaktadır: Biri akılsızlıkları biri de zekât vermekle ilgili cimrilik etmeleri. Her iki durum da olasılık dâhilindedir; kesinlik taşımamaktadır. Zekât verememeleri akılsızlıklarından kaynaklanabildiği gibi cimriliklerinden de kaynaklanabilmektedir. Zaten konuşur bu durumdan emin olsaydı iki durumdan yalnızca birini zekât verememe nedeni olarak öne sürerdi. Metin içinde bu olasılık *azo* edatıyla verilmiştir.

*amtu ugramış üçün yörgeli ol üç törlüg itigsizlerig anın aşnuça sizik turgurup sizik aytu sözledükte kök kalık iki törlüg öçmekler tip tidi erti. üç itigsizlerde ne üçün aşnuça sözlep kök kalıkıg kin sözleti iki törlüg öçmeklerig tip kök kalıkıng yörgügi az üçün. anın aşnuça sözlemiş ol: : iki törlüg içmeklerning yörgügi öküş üçün kin sözlemiş ol. azuça yme kök kalık idiz teg erür üçün üçün sıgırdaç anın aşnu sözlemiş ol. adın nomlar erür sıgguluk turur üçün kök kalıkta bo tıltagın kin sözlemiş ol (Üçlütig: 101a, 11; s. 34). ‘Şimdi niyetlenmiş olduğu için izah etmeye, o üç türlü şartsız durumları (asamskrta), bu yüzden evvelce şüphe hâsıl edip *wen* soru sorarak söylediğinde “gök (akasa) ve iki türlü sönmeler” diye dedi. Üç şartsız durumlardan (asamskrta) ne için göğü (akasa) önce söyleyip iki türlü sönmeleri sonra söyledi: “*ta*: Göğün (akasa) izahı az olduğu için, bu yüzden önce söylemiştir. İki türlü sönmelerin izahı çok olduğu için sonra söylemiştir. Veyahut da gök (akasa) sığdıran olduğu için ulvidir. Bu yüzden önce söylenmiştir. Diğer dharmalara gökte (akasa) durdukları için sığandırlar. Bu sebeple sonra söylenmiştir (Barutçu Özönder 1998: 70).’*

Yukarıdaki **örnekte** *azuça yme* kipliğinden yararlanılarak olası üç duruma işaret edilmiştir. Metinde, üç şartsız durum içinde neden göğün daha önce zikredildiğinin sebepleri sorgulanmaktadır. Bu sebeplerden biri, göğün izahının az olması olabilir ve bu sebepten önce söylenmiştir. Diğer bir sebep ise iki türlü yanıp sönmelerin izahı göğün tam aksinedir yani çoktur. Akıllara gelen bir diğer sebep ise gök sığdıran olduğu için yücedir ve bundan dolayı önce söylenmiş olabilir. Konuşur için bu üç sebep olasılıktan ibarettir. Konuşur tarafından olasılık dâhilindeki bu üç durum birbiri arkasına sıralanmış ve *azuça yme* işaretleyicisi ile bu olasılığa dikkat çekilmiştir.

3.1.1.10 -gU/-gUIUk

Eski Türkçede, özellikle Eski Uygur Türkçesinde, gereklilik anlamının fiillere getirilen *-guluk*, *-gülük* (*-gu+luk*) eki ile karşılandığını söyleyen Demir, tespit edilen bu anlamdaki örneklerin genellikle üçüncü şahsa ait olduğunu dile getirmektedir (Demir 2003: 12). Erdal ise “*-gUIXk er-* yapısının, olasılık ve yeterlilik ifade ettiğini belirtir (Erdal 2004: 260). Aşağıdaki metinde Tanrı Burkan, Kuanşı İm Puser’ın canlıları nasıl kurtarabildiği ve onlara nasıl fayda sağladığını merak eden tükenmez gönüllü bodhisattvaya cevap vermektedir. Metinde kurtulabilme olasılığı bulunan canlıların burkanın yüzünü görerek

hayatta kalabilecekleri dile getirilmektedir. Konuşur (Tanrı Burkan) bu olasılığı –gU eki kullanarak ifade etmektedir.

(I) *tengri burkan inçe tip yarlıkadı alknıçsız kögüzlüg bodisvt siz inçe biling bu yirtinçü yir suvdaki tınlıglar birük burkanlar körkin körü kurtulgu* tınlıglar erser kuanşı im pusar ol tınlıglarka burkanlar körkin körtgürür nomlayur kutgarur (Kuan: 96; s. 13). Tanrı Burkan şöyle buyurdu: “Tükenmez gönüllü bodhisattva siz (bunu) böyle bilin! Bu dünyadaki canlı varlıklar, burkanların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlıklar iseler, Kuanşı im pusar o canlı varlıklara burkanlar kılığına girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır (Tekin, 1960: 21).’

–gUIUk ekinin kullanıldığı ikinci örnekte ise canlı varlıklar burkanların ant içip rahmet dilediği devirleri saymış bile olsalar bu, sonucun kavranabilmesi için yeterli değildir. Bu düşünce yalnızca sözü söyleyene aittir. Dolayısıyla canlıların sonucu kavrayabilmesi için olasılıklar dünyasında başka yollar da olmalıdır. Metinde bu olasılık –gUIUk eki ile anlatılmıştır.

(II) *ol kuanşı im bodisvt yorığın nomlayın kut kolup ant antkımış taluy ögüzde teringrek ol klp ödün kolulasar bilgülık ermez kolti sanınça burkanlarka tapınıp antika kut kolmuş erür* (Kuan: 176; s. 17). ‘Bu Kuanşı im pusar’ın (bodisvt) “dolaşmasını anlatayım. (Canlı varlıklar için) rahmet dilemesi, (onları kurtaracağım diye) ant içmesi denizlerden, ırmaklardan daha derindir. Sayısız burkanlara tapındığı (canlı varlıklar için) ant içip rahmet dilediği devirleri saysalar, (sonuç) kavranamaz (Tekin 1960: 23).’

3.1.1.11 mI Soru Eki

Belirsizliğin, merakın, şüphenin görüldüğü durumlarda kullanılan soru eki *mI*, sözcüye olasılık anlamı da katmaktadır. Soru sorulan durumun veya olayın gerçekleşmesi kadar gerçekleşmemesi de olasılık dâhilindedir. Bu sebeple soru eki ile kurulmuş sözcüler olasılık anlamı taşımaktadır. Eski Uygur Türkçesi soru eki ile kurulmuş olasılık ifadelerine sahiptir. Aşağıda yer alan metinde okyanusa gitmenin zorluklarından bahsedilmektedir. Oraya gitmenin uygun olup olmadığı kesin değil; yani olasılık dâhilindedir. Bu olasılığın sorgulandığı cümlede olasılık anlamı *mu* soru eki ile verilmiştir.

ötrü ol awıçka ey ıglayu kanka inçe tep ötünti tengrim ne mung tak boltı kim antag tengri teg erdini teg ögüküngüzni ölüm yeringe ıdur siz ol taluy suwı ertingü korkınçig adalıg ol üküş tınlıglar barıp ölügli bir barsar *yaragay mu tep ötünti* (KP: XXIII; s. 22). ‘Sonra, bu ihtiyar, “ey ay” diye yakınma sesleri çıkararak hana sunu arz etti: “Haşmetlim, nasıl bir felaket oldu da, böyle gök gibi mücevher gibi sevgili yavrurunuzu ölüm yerine gönderiyorsunuz? Bu okyanusun suyu, son derece korkunç tehlikelerle doludur. Çok sayıda insan oraya gidip ölüyor. Birisi oraya yalnız gitse uygun olur mu?” diye sordu (Hamilton 1998: 22).’

Sonuç

Olasılık Bildiren Kipliklerin Eski Uygur Türkçesi Metinlerindeki Görünümü isimli bu çalışmadan elde edilen sonuçlar genel olarak şu şekilde sıralanabilir:

1. Kiplik, konuşurun bir olay veya durum karşısındaki tavırlarının, tutumunun, duygu ve düşüncelerinin dildeki karşılıklarıdır. Kiplikler; kesinlik, kesinlik dışılık, olasılık, zorunluluk, şüphe, çıkarım, tahmin, zorunluluk, izin, istek, rica, emir gibi pek çok anlam alanını işaretleyen dil bilgisi kategorisidir.

2. Biçimbilimsel, sözlüksel, sesbirimsel ve söz dizimsel işaretleyiciler olan kiplikler, genel olarak ikiye ayrılmaktadır: önerme kipliği ve olay kipliği. Önerme kipliği; bilgi kipliği ve delile dayalı kiplik olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır. Olasılık kipliği ise bilgi kipliğinin alt kategorilerinden biridir.

3. Olasılık kipliği; konuşurun aktarmış olduğu olay ya da durumla ilgili belirsizliği, emin olamama durumunu; şüphesini, tahminini ya da çıkarımını kısacası olası durumları yansıtan kipsel işaretleyicilerdir.

5. Eski Uygur Türkçesinde olasılık kipliği işaretleyicilerinin tespit edilmesi için belirlenen yedi eserde çeşitli olasılık kipliklerine rastlanmıştır. Kimi olasılık kiplikleri tahmin, kimisi şüphe, kimisi de yeterlilik ifadeleri üzerinden olasılık anlam alanını işaretlemiştir.

6. Eski Uygur Türkçesinde olasılık kipliği işaretleyicileri biçimbilimsel ve sözlüksel işaretleyicilerden oluşmaktadır. Bunlar kullanım sıklığına göre şu sıralanabilir: *-sAr/birök...* *-sAr*, *u-*, *bolgu kergek/kergek*, *-gAy*, *-gAll*, *erinç*, *erki*, *tip*, *azu/azu yme*, *-gU/-gUIUk*, *mI*.

Eser Kısaltmaları

ÇaşBey	Çaştani Bey Hikâyesi
DanBey	Dantapali Bey Hikâyesi
Chuast	Huastuanift
IrkB	Irk Bitig
KP	İyi ve Kötü Prens Öyküsü
Kuan	Kuanşi İm Pusar
UyÜç	Uygurca Üç Hikâye
Üçİtig	Üç İtigsizler

Kaynaklar

- AĞCA, Ferruh (2007), “Manihesit ve Budist Türkçe Metinlerde *fiil* + *-mAk* + *İyEkl bol-* Yapısı Üzerine”, *Türkbilg*, 14. sayı, s. 3-21.
- AĞCA, Ferruh (2010), “Eski Türkçede *-gA(y)sUg* Eki ve Ekin Tarihi Türk Dili Alanındaki Biçimleri Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7. Cilt, 1. Sayı (Mart 2010), s. 231-250.
- AKARSU, Bedia (1975), *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara, 1975.
- AKSU-KOÇ, Ayhan (1976), *The Acquisition of Aspect and Modality The case of Past Reference in Turkish*, Cambridge University Press, Cambridge.
- AUWERA, Johan van der; KEHAYOV, Petar; VITTRANT, Alice (2009), “Acquisitive Modals”, *Cross-linguistic Studies of Tense, Aspect, and Modality*, (ed. L. Hogeweg, H. De Hoop, A. Malchukov), John Benjamins Publishing, Amsterdam.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2007), *Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.
- BELYAEVA-STANDEN, Yelena (2002), “The Functional–Pragmatic Field of Possibility in Russian: Meaning and Structure”, *Language Sciences* 25, USA, pp. 239-262.
- BENZER, Ahmet (2008), *Filde Zaman, Görünüş, Kip ve Kiplik*, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Türkçe Öğretmenliği Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- BENZER, Ahmet (2010), “-sA Ekinin İşlevleri ve Dilek-Şart Ayrımı”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 28. Sayı Güz 2010, s. 131-14.
- BOLAND, Johanna Hendrika Geertruida (2006), *Aspect, Tense and Modality: Theory, Typology, Acquisition*, Volume 1, The Institutional Repository of the University of Amsterdam.
- BUTLER, Jonny (2003), “A Minimalist Treatment of Modality”, *Lingua* 113, UK, pp. 967-996.
- BYBEE, Joan; FLEISCHMAN, Suzanne (1995), *Modality in Grammar and Discourse*, John Benjamins Publishing Company, USA.
- ÇAĞATAY, Saadet (1963), “Türkçede *ki<erki*”, *TDAY Belleten*, TDK Yayınları, Ankara, s. 245-250.
- ÇÜRÜK, Selen (2010), “Olumsuzluk ve Kiplik Arasındaki İlişki: Bakış ve Yaklaşımlar”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, Ankara, s. 57-72.
- DELİCE, İbrahim (2002), “Yüklem Olarak Türkçede Fiil”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 26, sayı 2, Sivas, s. 185-212.
- DEMİR ASLAN, Sema (2008), *Türkçede İsteme Kipliği: Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- DEMİR, Necati (2003), “Türkçede Gereklilik Kipleri ve İşlevdeşleri”, *TDAY-Belleten*, TDK Yayınları, Ankara, s. 11-12.
- DEVELİ, Hayati (1995), “{sA} Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme”, *TDAY Belleten*, Ankara, s. 115-152.
- DOĞAN, Gürkan (2003), “Söylemin Yorumlanması”, *Söylem Üzerine*, (yay. hz. Ahmet Kocaman), ODTÜ Yayınları, Ankara.
- EDİSKUN, Haydar (2007), *Türk Dil Bilgisi: Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Cümlebilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ERDAL, Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, 3. Edition, Netherlands.
- GABAIN, A. von (2007), *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın), TDK, Ankara.

- GENCAN, Tahir Nejat (2001), *Dilbilgisi*, Ayraç Yayınları, Ankara.
- GOKSEL, Aslı; CELIA, Kerslake (2005), *Turkish: A Comprehensive Grammar*, London and Newyork.
- GULSAT AYGEN, Nigar (2002), *Finiteness, Case and Clausal Architecture*, Cambridge, Massachusetts, Doktora Tezi, Harvard Üniversitesi.
- GÜNAY, Doğan (2001), “Göstergebilimsel Çözümlemede Kiplikler Kuramı ve Özne: Eylemi Gerçekleştirici Öznenin Kimliği ve Gücü”, *Dil Dergisi*, 99. sayı, Ankara, s. 27-53.
- HACİÖMEROĞLU, Mine Sultan (2007), *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenler İçin Kiplik Öğretimi Üzerine Materyal Geliştirme*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- HOGEWEG, L. et al. (2009), “The Semantics of Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World”, *Cross-linguistic Semantics of Tense, Aspect and Modality*, (Ed. Lotte Hogeweg, Helen de Hoop, Andrej Malchukov), John Benjamin Publishing Company, Philedelphia.
- İMER, Kamile; KOCAMAN, Ahmet; ÖZSOY Sumru (2011), *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- KARABAĞ, İmran (2000), “Türkçede Kip ve Kiplik Olgusu”, *Türk Dili*, sayı 585, Ankara, s. 275-278.
- KERİMOĞLU, Caner (2011), *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*, Dinozor Kitabevi, İzmir.
- KIEFER, Ferenc (2009), *Modality, Grammar, Meaning and Pragmatics*, (ed. Frank Brisard, Jan Ola Östman, Jef Verschueren), John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philedelphia.
- KILIÇ, Filiz (2004), *Kırgız Türkçesinde Bilgi Kipliği: Delile Dayananların Diğer Bilgi Kiplikleriyle İlişkisi*, Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1961), “Türkçede ok/ok Kuvvetlendirme (Intensivum) Edatı Üzerine”, *TDAY Belleten*, TDK Yayınları, Ankara, s. 13-29.
- KORKMAZ, Zeynep (2007a), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2007b), *Türkiye Türkçesi Grameri*, TDK yayınları, Ankara.
- LYONS, John (1977), *Semantics*, Cambridge University Press, New York, USA.
- NAUZE, Fabrice (2009), “Modality and Context Dependence”, *Cross-linguistic Semantics of Tense, Aspect and Modality*, (ed. Lotte Hogeweg, Helen de Hoop, Andrej Malchukov), John Benjamin Publishing Company, Philedelphia.
- NORDSTROM, Jackie (2010), *Modality and Subordinators*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philedelphia.
- NARROG, Heiko (2008), “The Aspect-Modality Link in the Japanese Verbal Complex and Beyond”, *Modality-Aspect Interfaces: Implications and Typological Solutions*, (ed. Werner Abraham and Elisabett Leiss), John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philedelphia.
- NUYTS, Jan (2006), “Modality: Overview and Linguistic Issues”, *The Expression of Modality*, (ed. William Frawley), Mouton de Gruyter, Berlin.
- ÖZ ÖZCAN, Aynur (2004), “Özbek ve Türkiye Türkçesinde Olasılık-Tahmin Bildiren Modal Sözcükler”, *V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildiriler Kitabı*, Ankara.
- PALMER, Frank Robert (2001), *Mood and Modality*, Cambridge University Press, Cambridge.
- PAPAFRAGOU, Anna (2000), *Modality: Issues in the Semantics-Pragmatics Interface*,

- Elsevier, Amsterdam; New York.
- SIEWIERSKA, Anna (1991), *Functional Grammar*, Routledge Publishing, London and New York.
- SWEETSER, Eve E. (1990), *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*, Cambridge University Press, New York, USA.
- VARDAR, Berke (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- von WRIGHT, Georg Henrik (1951), *An Essay in Modal Logic*, North-Holland Publishing Company, Holland.
- YAYLAGÜL, Özen (2002), *Türk Dilinde –sA(r)’lı Kuruluşlar (Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Durum Çalışması)*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Enstitüsü, Türk dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora tezi, Malatya.
- ZEYREK, Deniz (2003), “Söylem ve Toplum”, *Söylem Üzerine*, (yay. hz. Ahmet Kocaman), ODTÜ Yayınları, Ankara.

Taranan Eserlerin Kaynakçası

- İyi ve Kötü Prens Öyküsü HAMILTON, J. R. (1998), *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, (Çev. Vedat Köken), TDK Yayınları, Ankara.
- Irk Bitig TEKİN, Talat (2004), *Irk Bitig: Eski Uygurca Fal Kitabı*, Öncü Kitabevi, Ankara.
- Huastuanift LE COQ, A. Von (1941), *Huastuanift*, (Çev. S. Himran), Ulusal Matbaa, Ankara.
- Kuanşi İm Puser TEKİN, Şinasi (1960), *Kuanşi İm Puser (Ses İşiten İlah)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.
- Çaştani Bey Hikâyesi MULLER, F. W. K., GABAIN, A. Von (1945), *Çaştani Bey Hikâyesi*, (Çev. S. Himran), Bürhaneddin Erenler Basımevi, İstanbul.
- Üç İtigsizler BARUTÇU ÖZÖNDER, Sema (1998), *Üç İtigsizler*, TDK Yayınları, Ankara.
- Uygurca Üç Hikâye MULLER, F. W. K., GABAIN, A. Von (1946), *Uygurca Üç Hikâye: Maymunlar Beyi Hikâyesi, Dantapali Bey Hikâyesi, Mukaddes Tavşan Hikâyesi*, (Çev. S. Himran), İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul.